

Святитель Петро Могила, 1596–1647.
Графічний портрет початку XIX ст.
з копією підпису XVII ст.

ні апостольські Послання з їхнім христоцентричним, особливо в апостола Павла, пафосом²⁹.

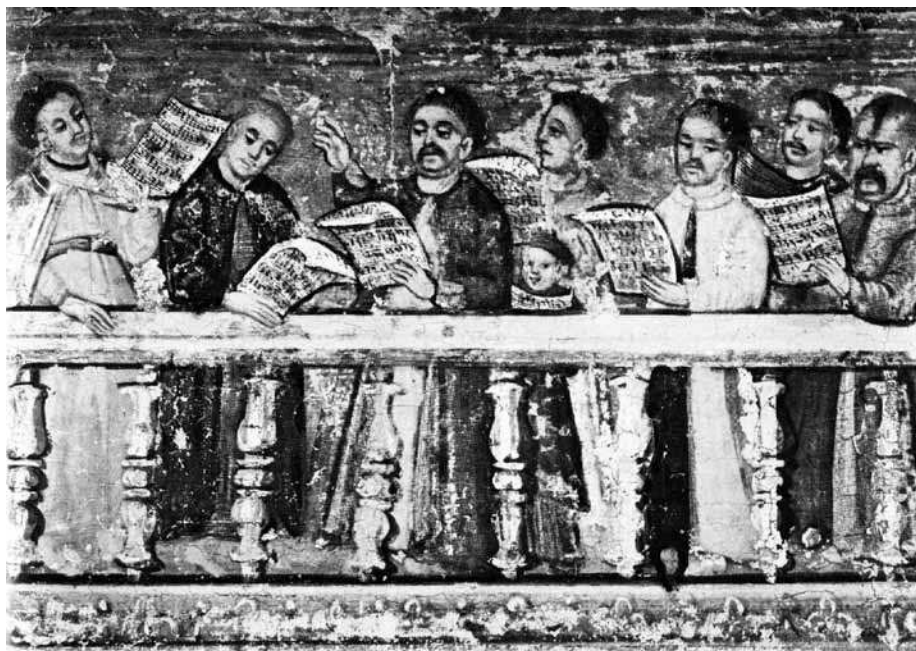
Подальший огляд витоків та передумов становлення київської біблієстичної традиції передбачає, зокрема, визначення та аналіз мовно-культурного контексту київської і взагалі вітчизняної біблійної та біблієстичної книжності, а також конкретних форм включення біблійного тексту до богослужбової та богословсько-дидактичної практики Церкви. Нам вдалось важливим дослідити, які біблійні та біблієзнавчі тексти європейського походження та ваги були доступними в Києво-Могилянській академії та в колі її вихованців; як у цьому міг виявлятися та виявлявся зв'язок київ-

ського освітнього та богословського простору з європейською біблієстикою. Цікавий досвід такого дослідження на своєрідному джерельному матеріалі пропонуємо в наступному підрозділі.

1.2. Біблійна та біблієстична книжність в Києво-Могилянській академії

Джерела та головні питання до них. Досліджуючи витoki київської біблієстичної традиції, бачимо важливість відтворення особливостей її текстуальної та джерельної бази, зв'язків з ширшим, насамперед, європейським духовним та інтелектуальним контекстом. Адже йдеться про збереження та опрацювання сакрального тексту, універсальна при-

²⁹ Див.: Головащенко С.І. Образ Христа в богословсько-катехетичній, літургійній та моралістичній творчості митрополита Київського Петра Могили // Образ Христа в українській культурі. К.: Вид. дім «КМ академія», 2001. С. 62–63.

Співці: фрагмент ікони Воздвиження Чесного Хреста. Київ, 1686 р.

сутність якого в європейській культурі задає певні інваріанти у використанні джерел та застосуванні герменевтичних технік. Нам важливо, принаймні, зробити достатньо достовірні припущення з приводу питань:

- яку Біблію читали, або, принаймні, могли читати в Києво-Могилянській (а згодом і в Київській духовній) академії? Йдеться про визначення шляхів долучення дослідників і викладачів до текстуальної традиції через встановлення: мовно-культурного контексту київської біблієстики (якими мовами читалася Біблія, у яких перекладах та виданнях); її «культурно-книжного» контексту (у яких «книжних» формах був доступний текст Біблії — враховуючи історичні розрізнення («сувій/кодекс»; «манускрипт/книгодрук»), та конкретні форми включення до церковної культової та богословсько-дидактичної практики;
- яка коментаторська література була доступною для читання та використання? А саме: як відбувалося входження до універсального інтерпретативного контексту, як зберігалися й відтворювалися самобутні герменевтичні особливості? Тут говоримо про: жанри цієї книжності, виявлені історично («бесіди», «тлумачення», «катени», «коментарі» тощо); виявлені при цьому конфесійні особливості герменевтичних підходів, прийомів та засобів³⁰; можливість

³⁰ Наприклад, про «водорозділ» між ортодоксальним визнанням *sensus plenior* у кожному фрагменті Писання, прихованого від «профана» за багаторівневою символікою і доступного

впливу різних традицій на київську академічну — через критику або рецепцію (одне, як правило, не заперечує та не виключає інше).

Одним із цікавих та своєрідних «референтів», що дозволяють здійснювати реконструкцію джерельної та текстологічної бази київської біблієзнавчої традиції, вважаємо академічне бібліотечне зібрання, розглянуте (в міру можливості, за доступними джерелами) в його історичній еволюції. Сформоване в Києво-Могилянській академії протягом XVIII ст. та успадковане відновленою Київською духовною академією, воно значною мірою демонструє, як тут був представлений біблійний текст та його інтерпретації; які саме з текстів створювали найкращі можливості для його вивчення; які герменевтичні принципи та екзегетичні традиції залучалися при цьому; яка культурно-конфесійна й дослідницько-методологічна взаємодія тут могла відбуватися.

Наголошуємо на важливості цього джерела, згадуючи про традиційно велику роль бібліотечних зібрань у давні часи, зокрема в монастирях та навчальних закладах. Метафора, застосована Ф. Прокоповичем у «Духовному регламенті»: «без бібліотеки, як без душі, академія»³¹, могла виникнути саме на основі досвіду Київської академії. Адже академічну бібліотеку, яка в 70-х роках XVIII ст. нараховувала 3 300 книжок; на початку 90-х років XVIII ст. — понад 6 200 книжок; на початку XIX ст. — до 8 000 примірників, сучасники та пізніші дослідники вважали «значним і цінним книжковим зібранням», «хіба не найкращою в науковому відношенні бібліотекою усієї Росії»³².

Погоджуючись, що дослідження історії та функціонування київської академічної бібліотеки є окремим науковим завданням³³, розглянемо в цьому підрозділі лише один, доволі спеціальний аспект — репрезентацію біблійної та біблієзнавчої книжності у фондах Київської академії як чинник становлення київської духовно-академічної біблістики. Формування цих фондів, яке відбувалося з різних джерел (в основному, по-

---

для виявлення лише через містичне колективне надзусилля Церкви в цілому, коли персональна інтерпретація завжди перевіряється шляхом вибудови герменевтичного «ланцюга» — катени відсилань до попереднього інтерпретативного досвіду традиції — та реформаційною впевненістю у можливості тотально-безпосереднього сприйняття смислу Писання та його індивідуально-особистісного осягнення через персональний зв'язок з Богом. Або ж про різницю між спірітуалістично-містичним, вербалістським та раціоналістичним варіантами протестантської екзегези, між різними формами «історичної критики» тощо.

³¹ Цит. за: Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. II (1721–1795). Т. 1 (1721–1750). Ч. 1. К., 1904. № 1. С. 6 (далі: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II).

³² Див.: Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915). К.: Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры, 1915. С. 320 (далі: Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой...). Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II. Т. 1. Ч. 1. Введение. С. XXVII; Там само. Т. 5 (1761–1795). № LXXVII. С. 470.

³³ Серед досліджень останніх років, присвячених цій темі, див., напр.: Дениско Л. М. Бібліотека Київської духовної академії та її бібліотекарі (1819–1919). Автореф. дис. канд. істор. наук. К., 1997.

жертви, спеціальна закупівля, в т. ч. з-за кордону)³⁴, хоча й переривалося або гальмувалося стихійними лихами або матеріально-організаційними негараздами³⁵, вже на початку XIX ст. привело до появи потужного книжкового зібрання, значно зміцненого протягом наступного століття³⁶. Представлення в цьому зібранні різноманітних книжних жанрів, пов'язаних з відтворенням оригінальних та перекладних текстів Біблії, з традиціями її богослужбового використання, вивчення, богословської та наукової інтерпретації, розглянемо, використовуючи археографічні та бібліографічні свідчення, що дійшли до наших днів³⁷.

Найважливішим свідченням солідного підґрунтя біблістичної праці завжди слугує наявність текстів Біблії. В Київській академії кін. XVIII – поч. XIX ст. (демонструє це, передовсім, *Catalogus librorum Bibliothecae Academiae Kiioviensis*, складений бл. 1792 р.) широко представлені різноманітні видання Біблії — за форматом, мовами та перекладами, змістовною компоновкою та географією публікації.

Видання Біблії оригінальними мовами. Поліглоти. Насамперед, були доступними Біблії як гебрійською, так і грецькою. Це, наприклад: гебрійське П'ятикнижжя (Венеція, 1551); гебрійські Біблії: без імені видавця (Гамбург, 1596); Йогана Генріха Міхаеліса (Галле, 1720)³⁸; 13 примірників видання Крістіана Рейнекта (Лейпціг, 1725, 1739, 1756); видання грецькою: Старий Завіт (Лондон, 1653; Лейпціг, 1730; Амстер-

³⁴ Див.: Петров Н.И. Акты и документы... Отд. II. Т. 1. Ч. 1. Введение. С. XXVIII; Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой... С. 320.

³⁵ Див.: Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой... С. 320–321; Його ж. Акты и документы... Отд. III. Т. 1–4. К., 1910–1913. Т. 4. К., 1913. №№ LXXXV, LXXXIX–LXXXVI, XC, XCI, XCV, XCVI, XCVIII, XCIX, CVI.

³⁶ Див.: *Catalogus librorum Bibliothecae Academiae Kiioviensis* (бл. 1792 р.) в кн.: Петров Н.И. Акты и документы... Отд. II. Т. 5. № LXXVII. С. 300–470; Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии (составитель А.С. Крыловский) в 5 томах, 13 вып. К., 1890–1915.

³⁷ Див., напр., згаданий вже *Catalogus librorum Bibliothecae Academiae Kiioviensis...*; деякі описи книжних пожертвувань на користь академічної бібліотеки поч. XIX ст., напр., єпископа Смоленського (після 1805 р.) Дмитрія (Устиновича) в кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 1. С. 542–560; опис т. зв. «бібліотеки Марковича» — колишнього учня і вихованця академії, полтавського поміщика Йосипа Марковича (1811 р.) в кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 3. № LIV. С. 344–368; книги, придбані у московського купця А. Колотіліна для академічної бібліотеки 12 лютого 1813 р. в кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 4. № III. С. 3–5; опис видань, що надійшли від п. Скорописницького (1816 р.) в кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 4. № LXXXVI. С. 438–440; каталог книг від типографа Києво-Печерської лаврської друкарні ієромонаха Єрофея (Нашинського) в кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 4. № LXXVIII. С. 445–463; описи бібліотеки та майна академічної конгрегаційної Благовіщенської церкви (1880 р. та 1811 р. — після пожежі) в кн.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 1. № LXIX. С. 191–214. Т. 4. № CXXXIX. С. 680–691.

³⁸ Детальна розшифровка імен видавця або авторів та іноді місць видання, поданих у каталозі в латинській алітерації, завдячує дружній фаховій допомозі Віктора Котусенка (kotusenka@gmail.com), Ірини Піговської (irunapigovska@gmail.com) та Ганни Поляк (Біловола) (hv.bilovol@gmail.com). За цю допомогу висловлюю своїм колегам щиросердну пошану. — *Авт.*

дам, 1683); видання Нового Завіту: без зазначення видавців (Віттенберг, 1736; Лондон, 1701; Базель, 1586; Лейпціг, 1709; Галле, 1710); Йогана Льюїсдена (Берлін, 1757); Людольфа Кустера (Роттердам, 1770).

Привертають увагу багатомовні видання, створені з використанням найвідоміших біблійних перекладів — т. зв. «*поліглоти*»: «білінгви» (діглосси), «трилінгви», «квадрілінгви» тощо³⁹. Наявність таких видань, їх використання свідчать про значні можливості розвитку текстологічного опрацювання біблійного матеріалу і формування бази для герменевтично-екзегетичних вправ. Так, бачимо: 9-томну гебрійсько-самарянсько-халдейсько-грецько-сирійсько-арабську полілоту (Париж, 1645); 2-томне латинсько-грецько-німецьке видання Давида Фольдера (Гамбург, 1596); чотиримовне (без зазначення мов) видання Нового Завіту (Лейпціг, 1750); гебрійсько-грецько-латинський Псалтир (Базель, 1548); сирійсько-латинська книга Псалмів (Париж, 1625); гебрійсько-латинські Псалми Санктеса Паніно (Базель, 1675, 1726); греко-латинські діглосси Нового Завіту (Базель, 1588, Амстердам, 1741); греко-латинські Євангелія та Послання (Гамбург, 1673).

Видання Біблії латиною. Серед інших видань Біблії вони є найчисленнішими; серед них переважає Вульгата XVII–XVIII стт. Це підкреслює мовно-культурну специфіку київського регіону, особливе місце латиномовної книжності, а також міру засвоєння тут загальноєвропейської богословської та культурної спадщини. Спостерігаємо широку європейську географію таких видань: голандських, німецьких, французьких, англійських, швейцарських. Бачимо тут видання цілої Біблії без зазначення видавців (Ганновер, 1603; Антверпен, 1634; Париж, 1731); Нового Завіту (Гота, 1747); видання Еммануеля Тримеллія (Ганновер, 1624; 1715); 3-томне ілюстроване Абрагама (Авраама) Каловія (Калова) (Дрезден — Лейпціг, 1719); 4-томне видання Еліаса Гуттера (Гамбург, 1587); Новий Завіт Гаммонда (Франкфурт); М. Давіда (Гаага, 1743); Себастьяна Кастелліона (Лейпціг, 1750); Йоахима Гейнріха Кампе (Франкфурт, 1677; Гамбург, 1799).

Видання Біблії новоєвропейськими мовами. Присутні в академічній бібліотеці, ці видання демонструють потенційні можливості прилучення київської екзегетичної традиції до постреформаційної та новочасної культури. Поява в Європі перекладів Біблії народними мовами, як реформаційно-протестантських, так і контрреформаційно-католицьких, постановля на цьому підґрунті національних літературних, богословських та філософських традицій створила цей новий культурний контекст. Прилу-

³⁹ У цих виданнях оригінальні версії Біблії (єврейські, грецькі) співставлялися з перекладами, давніми та новими. Ця традиція була започаткована ще Оригеновою Гекзаплою й відновлена на поч. XVI ст. іспанським кардиналом Ф. Хіменесом. Поліглоти, або ж мультілінгви, завжди були важливим джерелом збереження й реконструкції біблійного тексту.

чення до цього контексту могло бути доволі інтенсивним, судячи з можливостей використання відповідних текстів. Тут бачимо: «богемські» (чеські) 2-томну Біблію (Прага, 1715) та Новий Завіт (Прага, 1768) — видання хоча й відносно пізні, проте репрезентують одну з найдавніших реформаційних традицій⁴⁰, бельгійський Новий Завіт (Гаага, 1610); французьку Біблію Давіда Мартена (Базель, 1744); німецьку Біблію (Галле, 1739), Новий Завіт та Псалтир без титулів; видання польської Біблії (Краків, 1575, 1599)⁴¹; інші польські Біблії (Галле — Магдебург 1726; Крелевель, 1738), Псалтир (Гданськ, 1684) та Новий Завіт без титулу⁴².

Питання про наявність слов'янських та церковнослов'янських видань Біблії. Відразу зазначимо, що в академічній бібліотеці кінця XVIII ст. не представлені слов'янські версії Біблії, які виникли в XVI–XVII ст. внаслідок відомих реформаційних зрушень у культурі та духовному житті Східної та Центральної Європи, до якої належали тоді українські та білоруські землі в складі Речі Посполитої⁴³. Припускаємо, що це стало, з одного боку, наслідком уніфікації київської церковної книжності за загальноросійськими зразками, коли навіть створені в Києві книжки XVII–XVIII ст. ревізувалися московськими церковними цензорами⁴⁴. Проте можливо, що такі видання, якщо й були в академічних фондах ще з часів Петра Могили (а Острозької Біблії це стосується напевно), просто не збереглися до кін. XVIII ст. через руйнівну дію стихій. Так, маємо свідчення, що під час пожежі 29 лютого 1780 р. згоріли майже всі книги академічної бібліотеки (серед яких були й пожертвовані митрополитом Петром Могилою), і далі тривало вже відновлення фондів⁴⁵. Серед на-

⁴⁰ Витоки цієї перекладацької традиції йдуть ще від Я. Гуса та його послідовників — «чеських братів». Новий Завіт богемською (чеською) мовою вийшов ще у 1475 р., а 1488 р. в Празі — повна чеська Біблія, яка неодноразово перевидавалася і справила сильний вплив на біблійні переклади інших слов'янських народів. Зокрема, чеську Біблію видання 1506 р. використовував Ф. Скорина для підготовки видання своєї Біблії Рускої (Прага, 1517–1519 — Вільно, 1525 р.). Протягом 1579–1593 рр. у Моравії під проводом Яна Благослава був здійснений чеський переклад з оригінальних біблійних мов — т. зв. Краліцка Біблія.

⁴¹ У Кракові було видано перший повний польський переклад Біблії з оригінальних мов (т. зв. Краківська Біблія 1561 р.).

⁴² Див.: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II. Т. 5. № LXXXVII. С. 302–303, 330, 360–362.

⁴³ Серед цих книг найвідоміші: Псалтир та Біблія Руска Ф. Скорини, Пересопницьке Євангеліє монахів Григорія та Михайла, Крехівський Апостол, євангельські білінгви В. Тяпинського, Новий Завіт В. Негалевського; навіть Острозька Біблія І. Федорова зазнала впливів староукраїнської мови.

⁴⁴ Це стосувалося і віросповідної (символічної), і богослужбової, і навчальної літератури. Наприклад, київське Православне сповідання віри 1640 р.: лише «Короткий Катехізіс» 1645 р., виданий П. Могилою, зберігав автентичність щодо першоджерела і «незайманість» грецькими та московськими богословськими редакціями, на відміну від пізніших видань загальновідомого «Великого Катехізісу». Виправлення Острозької Біблії привело до появи Московської першодрукованої Біблії; Требник Петра Могили 1646 р. зазнавав ревізії у московському перекладі; див. приклад в кн.: Голубев С. Т. Киевский митрополит Пётр Могила и его сподвижники. Т. 2. К., 1898. Приложения. Прим. на с. 482.

⁴⁵ Див.: Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой... С. 320.

явних же в академічній бібліотеці церковнослов'янських видань знаходимо: Санкт-Петербурзькі та Московські видання повної Біблії, Нового Завіту, Псалтиря (1663, 1745, 1751, 1756, 1757, 1758, 1759, 1766, 1778); київські видання печерського лаврського друку: 2-томні Біблії (1758); Псалтир та Новий Завіт (1780)⁴⁶.

Біблійні симфонії (конкордації). Свого роду «перехідною формою» від власне біблійного тексту (оригінального або перекладного) до інтерпретативних «шарів» біблійної книжності є т. зв. «біблійні симфонії», або, латиною, «конкордації»⁴⁷. В академії були відомі твори цього жанру, створені на оригінальні біблійні тексти та на біблійні переклади: «велика конкордація» (Базель, 1553); конкорданції та «індекси біблійних речей» (1730, 1776); конкорданції на Вульгату (Антверпен, 1718, 1740; Відень, 1770); на гебрійську Біблію (Базель, 1632); двотомна грецька «симфонія на Септуагінту» (Амстердам, 1718); церковнослов'янські симфонії на православні богослужбові частини Біблії: на Псалтир (Санкт-Петербург, 1727, 1757); на Четвероєвангеліє (Москва, 1733, 1761); на Апостол (Санкт-Петербург, 1734, 1737)⁴⁸.

Біблійні коментарі: від патристики до Нового часу. Розлогим є масив видань, присвячених дослідженню та інтерпретації Біблії. Крім спеціальних біблієстичних розділів каталогу (понад чотирьох сотень книг різного формату), ця література в десятках видань і примірників вміщена за розділами богословських, історичних, географічних, лексикографічних, лінгвістичних, філологічних та поетичних творів. Таке розташування не дивує — з огляду на ще середньовічну традицію оформлення і осмислення за допомогою біблійної символіки різноманітних галузей людського знання й практики, а також на вже новочасні тенденції до залучення, у свою чергу, наукових даних для критичного дослідження самого біблійного тексту.

Найпомітніше місце посідали багатотомні коментарі, де кожен том був присвячений окремій частині тексту Писання. Великою є питома вага закордонних (переважно німецьких, голандських, італійських, французьких, англійських) видань XVII — поч. XVIII ст., виконаних латиною. Цікавим тут є залучення екзегетичного матеріалу, породженого сплеском міжконфесійної боротьби (у центрі якої одним з наріжних питань завжди було ставлення до Писання і шляхи його інтерпретації).

⁴⁶ Досвіду залучення до фондів КДА книжних джерел для дослідження слов'янської Біблії, відповідних ісагогічних та текстологічних розвідок буде присвячено окремий підрозділ.

⁴⁷ Біблійні симфонії, або конкорданції — спеціальні лексикологічні довідники, де слова та вислови, що зустрічаються в Біблії, розташовані за абеткою, із зазначенням їх місця — книг, розділів та віршів, часто разом із ключовою частиною фраз, де вони вжиті, що допомагає встановити контекстуальний зв'язок. Були одними з перших допоміжних джерел для використання та вивчення Святого Писання, його вживання в богословській та проповідницькій праці.

⁴⁸ Див.: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II. Т. 5. № LXXVII. С. 302–302, 330, 331, 360.

У цій, найчисленнішій групі видань відзначимо: багатотомні «критичні синопсиси» (Лондон, 1669, 1671, 1673, 1674, 1676); 5-томні видання Метью Пула (Франкфурт, 1679; Лондон, 1662; Утрехт, 1694); 7-томні «Критики» на канонічні та апокрифічні книг Біблії (Франкфурт, 1695–1696); 8-томні «Критики» на усі частини Старого й Нового Завіту (Амстердам, 1698); аналогічні «Коментарі»: багатотомні (16 т. в 10 кн.) Алонсо Салмерона з Толедо (Кьольн, 1612); 11-томні Корнелія Лапіда (ван дер Штеена) (Лейден, 1792); 10-томний та 11-томний (Амстердам, 1714); 8-томні в 9-ти книгах Августина Кальмета (Кальме) (Венеція, 1754); 10-томник Йоана Дасільвієра (Ліон, 1697–1725); 8-томні на різні частини Біблії Йогана Йоахима Коццеюса (Амстердам, 1673); на книги П'ятикнижжя, Євангелія та Послання Йогана Герхарда (Йена, 1637, 1653, 1657, 1661, 1663); німецькомовний 13-томний посібник для вивчення Біблії (Кенігсберг, 1740–1742); 3-томні «експозиції» на Псалми (Антверпен, 1643 та 1646); 6-томні коментарі на псалми Томи де Бланка (Кьольн, 1726); 4-томні моральні тлумачення Євангелій (Париж, 1694–1698); 4-томник Йогана Клірика (Жана де Клерка) (Тюбінген, 1733); 3-томні тлумачення на Старий Завіт Йогана-Гейнріха Міхаеліса (Галле, 1720); 3-томне видання філологічних та критичних досліджень за Євангеліями Крістофа Вольфа (Базель, 1741); 2-томні на книгу Ісайї Кампегія Вітрінга (Базель, 1732); критичні «суплементи» у 2-х томах (Франкфурт, 1770).

Це також коментарі *патристичної традиції*: «Філокалія» Орігена (Париж, 1624); його ж 2-томні «коментарі на Св. Письмо» (Руан, 1663 та 1668); коментарі Феодорита Кирського: у 5-ти томах (Париж, 1642) та в 6-ти томах (Галле, 1769–1770); 4-томне видання коментарів на Біблію архієп. Феодіакта Болгарського (Венеція, 1754–1763); його ж коментарі на чотири Євангелія (Базель, 1523; Кьольн, 1701); «катени» з грецьких отців Церкви: на книгу Йова (Лондон, 1634, 1637), на Євангеліє від Матвія (Тулуза, 1646), на Євангелія від Луки та Йоана (Антверпен, відп. 1628 та 1630); близько 20-ти примірників російськомовних «Бесід» Йоана Златоуста: на книгу Буття (Москва, 1767, 1769; Санкт-Петербург, 1766; Києво-Печерська Лавра, 1773); на новозавітні книги Діянь, Послань ап. Павла та Апокаліпсис (Москва, 1763, 1767, 1768); двотомні коментарі на Діяння, Послання та Апокаліпсис Екуменія (Париж, 1631); Кассіодора Сенатора коментарі на Послання, Діяння та Апокаліпсис (Лондон, 1722).

Серед класичних *коментарів ренесансної та реформаційної доби* помітними були: примітки до Нового Завіту Еразма Роттердамського (Базель, 1527 та 1555); тт. VI–VII з 10-томного його ж зібрання праць — парафрази та коментарі на Новий Завіт (Лейден, 1705 та 1706; Ганновер, 1668); «схолії» та «анотації» Мартіна Лютера до пророків Ісайї та Ав-

вакума (Віттенберг, 1534); коментар на Єзекїїла — Йогана Еколампадія (Гейсгенна) (Страсбург, 1543); 9-томний коментар Ж. Кальвіна (Амстердам, 1667); «анотації» на Старий та Новий Завіти Гуго Гроція (Базель, 1732); його ж пояснення до Декалога та коментарі на Біблію (Оксфорд, 1706; Париж, 1647; Лондон, 1727).

Атрибуція решти «авторських» тлумачень містять чимало даних для реконструкції конфесійних традицій та екзегетичних шкіл, відомих у Києві кін. ХVІІІ — поч. ХІХ ст. Тут: повчання за євангелістом Йоаном Еразма Сарцерія (Базель, 1540); «розмисли» — *enarrationes* за Посланнями Павла Георга Мейєра (Майоріса) (Віттенберг, 1549); «біблійна економія» (Венеція, 1572); «енарації» за книгами Вихід та Числа Давида Кітреуса (Віттенберг, 1570 та 1580); «схолії» на книги пророків Йогана Паппуса (Паппе) (Франкфурт, 1593); тлумачення «малих пророків» Варфоломея Гейдеріха (Віттемберг, 1610); «Ключ до Св. Писання» (Базель, 1629); «біблійні анотації» Готфріда Оларія (Галле, 1676); «Коментарі»: на Послання Павла Йогана Бренца (Франкфурт, 1564); на Буття Петра Мартира (П'єтро Мартіре) (Цюрих, 1569); на Євангеліє від Матвія Альфонсо (Алонсо) Тостадо (Венеція, 1596); на книгу Буття Давида Пареуса (Венглера) (Франкфурт, 1609) та Соломона Геснера (Віттенберг, 1604); на важкі місця П'ятикнижжя Йогана Друзіуса (Яна ван ден Дріше) (Франкфурт, 1617); на Євангеліє від Луки Дієго де Естелла (Антверпен, 1622); на Євангеліє від Йоана та Псалми Йоана Тарновія (Яна Тарнувського) (Росток, 1621–1629); Гаспара Санчеса (Шоппе) (Ліон або Лейден, 1615, 1618, 1619, 1621, 1623, 1625, 1628); на різні частини Писання (Антверпен, 1634, 1635, 1661, 1695, 1734); на Євангеліє від Йоана та апостольські Діяння Йогана Кануті (Кольдорфа) (Упсала, 1640); на книги Ездри та Неемії (Париж, 1645); на Псалми (Париж, 1707); Егідія Гуннія (Віттенберг, 1705–1706); на книгу Пісня над піснями Йоана (Жана) Бессона (1646); на Діяння та Апокаліпсис Йоана (Джованні) Меурсіо (Антверпен, 1647); на Псалтир Мартіна Гера (Дрезден, 1667); на книгу Йоана, притчі Соломонові Йоана Мерсера (Жана Мерс'є (Амстердам, 1651; Москва, 1748)); на вибрані місця зі Старого та Нового Завітів Віллема Суренгусія (Амстердам, 1693); його ж парафрази на Євангеліє від Луки (Базель, 1523); на різні книги Біблії коментарі Себастьяна Шмідта (Гамбург, 1695; Лейпціг, 1722); на «малих пророків» Йогана Шмідта (Лейпціг, 1698); Філіпа ван Лімборха на Діяння і Послання (Роттердам, 1711); «Вступ» до Псалтиря Августа Германа Франке (Галле, 1734); «священна критика» Нового Завіту Ентоні Блеквола (Лейпціг, 1736); «анотації» до П'ятикнижжя Авраама (Абрагама) Каловія, без титуду; «філологічне дослідження» Георга Хорвата (Віттенберг, 1747); на Послання до Ефесян Мено Ханнекена; коментарі важких місць Писання Аугуста Пфайфера (Дрезден–Лейп-

ціг, 1713); німецькомовні — на Євангелія Йогана Якоба Рамбаха (Галле, 1731, 1757); на Новий Завіт Едуарда Лея (Лейпціг, 1732); книги в жанрі «інтродукцій» — вступів до біблійних книг (Лейпціг, 1737; Кенігсберг, 1744, II, с. 8–9); попередні вступи до перших розділів книги Ісайї Соломона Геснера (б. м. р.); коментарі та лекції Августа Германа Франке (Галле — Магдебург, 1709 та 1724)⁴⁹.

Традиція екзегетично-гомілетичного (проповідницького) опрацювання богослужбового біблійного тексту. Цю традицію відображали «роз'яснення» святкових та недільних євангельських читань (т. зв. Апракосів, *Evangelia festivalia*): латиномовні видання (Лейпціг, 1710; Любек, 1641); російськомовні (Санкт-Петербург, 1748; Москва, 1766)⁵⁰. За допомогою цих видань, попри їх явну нечисленність, відбувалося дуже актуальне для Православ'я (як, до речі, і для західного, католицького християнства) літургійне прочитання і освоєння Писання — як самоцінна герменевтична процедура.

Посібники з біблійної ісагогіки, герменевтики та екзегези. Розвиток традицій опрацювання Біблії та еволюція богословської, філософської, історичної та філологічної рефлексії з приводу патристичної та середньовічної спадщини, яка відбувалася в післяреформаційний період та новочасну добу, відзначилися появою маси спеціальних досліджень, де розглядалися власне *герменевтичні проблеми та правила екзегези*. Корпус таких праць в академії був не дуже численним. Назвемо тут: «екзегетичну теологію» Філіпа Гейнріха Фрідліба (Франкфурт, 1660); ісагогічні праці Йогана Герхарда (Йена, 1622, 1628, 1645, 1659); твір «про інтерпретацію» П'єра Данієля Гуета (Юе) (1680); також «екзегетичну теологію» Гейнріха Рейнезія (Рейнеса) (Лейпціг, 1701); трактат про інтерпретацію Св. Письма Вольфганга Франца (Віттемберг, 1708); «екзегетичні вправи» Корнелія Адама (Грьонінген, 1713); «герменевтичні вправи» Йогана Якобі (Йена, 1728); «історико-богословську ісагогіку» Франца Буддея (Лейпціг, 1730); екзегетичний вступ до Псалмів німецькою мовою Філіпа Крістофа Цейссенса (Лейпціг, 1732); «настанови в святій герменевтиці» Йогана Якоба Рамбаха (Гессен, 1738); настанови до інтерпретації Нового Завіту Августа Ернесті (Лейпціг, 1775)⁵¹. Нарешті, з небагатьох російськомовних — «коротке керівництво» до читання книг Старого й Нового Завіту (Києво-Печерська Лавра, 1781) та «узгужувальна настанова до істинного пізнання Св. Письма» (Москва)⁵².

Біблійна історія та історична критика Біблії. Необхідним компонентом новоевропейської екзегези стали перші спроби історико-кри-

⁴⁹ Див.: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II. Т. 5. № LXXVII. С. 303–310, 313, 324, 331–333, 339, 362–366.

⁵⁰ Див.: Там само. С. 310, 375, 378, 390.

⁵¹ Див.: Там само. С. 310, 323, 331, 333–336, 339, 363, 366, 378.

⁵² Див.: Там само. С. 337, 382.

тичного опрацювання Біблії. З біблеїстичних творів цього напрямку були доступними: 2-томний біблійний «історичний словник» Августина (Огюста) Кальме в 2-х примірниках (Венеція, 1757); критичний розбір історії Арістея про створення Септуагінти (Оксфорд, 1685)⁵³. Опрацювання біблійного матеріалу як історичного джерела та дослідження історії в контексті біблійних координат також уможливлювалися через використання таких традиційних жанрів, як «Хронографи», де біблійні компіляції посідали не лише помітне місце, але були смислотворчим стрижнем. В академічній бібліотеці були два томи «Хронографії Феофана» з 36-томного зібрання «Корпусу візантійської історії» (Париж, 1655)⁵⁴. Також цю роль здатні були відігравати виклади курсів церковної історії на новозавітному матеріалі, такі, як 10- та 12-томні видання Йогана Гюбнера (Йена, 1724, 1728, 1738). Втім, більшість тодішніх «біблійних історій», переважно німецьких авторів; «вибрані місця із старозавітної історії» (Лондон); російськомовні «священні історії Старого й Нового Завіту», «священні історії» для «малолітніх дітей» та для «народних училищ» (Санкт-Петербург, 1778, 1784); переклади «священних історій» того ж Гюбнера в російському варіанті (Москва, 1770) та польському (Кролевець, 1745)⁵⁵ — демонструють перевагу в академічному вжитку традиційних, власне церковно-дидактичних «історій» для настановного читання.

Словники, граматики та інші посібники з давніх біблійних мов. Наявність таких словників та граматик, створювала можливості для набуття та вдосконалення лінгвістичних знань; опрацювання оригінальних біблійних текстів; здійснення компаративних досліджень у царині стародавніх та сучасних перекладів. Це вважається необхідною основою для реконструкції в кожному історичну добу, на актуальному мовно-культурному матеріалі смислової системи біблійного тексту, проникнення до багатомірного світу біблійної символіки — словом, для долання сумнозвісної «герменевтичної відстані», або ж навіть «прірви».

Звісно, основний текстуальний матеріал могли демонструвати вже розглянуті вище біблійні видання, в т. ч. багатомовні, що включали версії як оригінальними мовами та мовами найдавніших перекладів, так і новочасними європейськими мовами. Що ж до необхідних допоміжних лексикографічних засобів текстологічної роботи, то можна було відзначити наявність таких видань, як: халдейський, талмудичний та рабіністичний лексикон Йогана Буксдорфа (Базель, 1639); твір, присвячений аналізу гебрійських «наголосів» Фрідріха Гірта (?) (Йена, 1752); дисертація Йогана-Генріха Міхаеліса про гебрійські «крапки» — некудот

⁵³ Див.: Петров Н. И. Акты и документы... Отд. II. Т. 5. № LXXVII. С. 306 та 364 відповідно.

⁵⁴ Там само. С. 315.

⁵⁵ Там само. С. 417, 421, 423–424, 427–428.

(Галле, 1739) а також «ключ до гебрійського читання» Йоахіма Ланге (Галле, 1735)⁵⁶. Ці твори допомагали опанувати правила читання гебрійських біблійних текстів, відтворених консонантним письмом.

Опрацюванню біблійного оригіналу та стародавніх перекладів сприяли також: підручник гебрійської та халдейської (арамейської) мов Й. Буксдорфа (Базель, 1631); гебрійська граматика Йогана-Генріха Міхаеліса (Братіслава, 1748), якою, можливо, активно користувалися (в бібліотеці налічувалося 17 її примірників); численні граматики стародавніх семітських мов: гебрійські, халдейські, сирійські, грецькі, латинські та церковнослов'янські граматики інших авторів. Тут виділяється здобуток самої київської академічної школи XVIII ст.: грецька граматика, видана В. Бантиш-Каменським (Лейпціг, 1779)⁵⁷.

Ґрунт для лінгвістично-літературного опрацювання Біблії здатні були створювати такі видання, як: «Ключі до священної мови» Нового Завіту (1730 та 1740) та Старого Завіту (1735, 1739 та 1744) Крістіана Стокка (Йена); словник стародавньої біблійної лексики та ономастичний (біблійних імен) словник Адама Ердмана-Мірі (Лейпціг, відп. 1727 та 1721); ономастичний словник Старого Завіту Йогана Симона (Галле, 1741). В академічній бібліотеці також існував рукопис словника біблійних імен та назв «тварин, жінок, народів, богів, міст», поданих гебрійською, халдейською, грецькою та латиною — невизначеного нами автора⁵⁸.

Ці видання, функціонуючи як текстологічні, лінгвістичні та літературні джерела, також здатні сприяти її історико-контекстуальному дослідженню Біблії. Поки що не маємо достатніх підстав твердити про значні можливості для розвитку історико-культурної критики в київському академічному середовищі (попри наявність відповідного досвіду в Європі і, здавалося б, значний рівень відкритості Києва). Скоріше навпаки — судячи з питомої ваги літератури, яка прямо слугує відтворенню історико-культурного контексту. Наприклад, знаходимо лише один примірник «Священної географії Старого й Нового Завіту» (Амстердам, 1704) — на тлі значної кількості видань з географії як такої — та одну книгу про гебрійські та грецькі свята Йоана (Джона?) Джонстона (видана в Йені)⁵⁹.

Біблійна книжність з приватних зібрань у порівнянні з академічною бібліотекою. Аналіз корпусу біблійних та біблієзнавчих книг, які потрапляли до академічної бібліотеки з зібрань приватних осіб (як пожертви), попри відзначену дослідниками недосконалість описів⁶⁰, дає можливість робити припущення щодо характеру зацікавленості у вивченні та дослі-

⁵⁶ Петров Н.И. Акты и документы... Отд. II. Т. 5. № LXXVII. С. 329, 356–357, 450.

⁵⁷ Там само. С. 448, 450, 452–460.

⁵⁸ Там само. С. 357, 447–448.

⁵⁹ Там само. С. 327 та 465 відповідно.

⁶⁰ Див.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 1. Прим. на с. 560.

дженні Святого Письма (щодо кола пізнавальних інтересів, джерел, їх авторства, географії, мов тощо), яку репрезентували представники тодішніх (кін. XVIII — поч. XIX ст.) освічених верств — різних категорій духовно-інтелектуальної еліти. Скажімо, представників православного духовенства — вищих ієрархів та освічених ченців, а також пересічних «інтелігентів» — поміщиків та міщан.

Передовсім, знову зазначимо видання Біблії та її частин різними мовами, присутні у фрагментах цих колишніх приватних бібліотек. У зібранні єпископа Димитрія (Устиновича) це — латинська Біблія; примірники Псалтиря, Апостола, Нового Завіту грецькою, Біблія голландською мовою, польська та німецька Біблія⁶¹. Зібрання ієромонаха Єрофея (Нащинського), також містило іноземні видання Біблії: німецькою, латинською, польською мовами, греко-латинське Євангеліє-білінгву.⁶² Бібліотека Йосипа Марковича містила Біблію Тремеллія (Ганновер, 1596 і 1715); ілюстровану Біблію А. Каловія (Франкфурт, 1672); видання Вульгати (Йена, 1688); Біблію Себастьяна Кастелліона (Лейпциг, 1750); німецьку Біблію (Кенігсберг, 1732); знамениту греко-латинську білінгву — Новий Завіт Еразма Роттердамського (Франкфурт, 1700)⁶³. У «зібранні пана Скорописницького» поруч з виданнями латинської Вульгати, грецькою Біблією і греко-латинським Новим Завітом бачимо французькі видання (в т. ч. багатомне, коментоване)⁶⁴.

З наявних *текстологічних та допоміжних джерел* зазначимо ще біблійні «гармонії», «тезауруси», «лексикони», «демонстрації», симфонії-конкорданції. В основному це німецькі видання (Віттемберг, Франкфурт) кін. XVII — поч. XVIII ст.; виділяється тут лише такий раритет, як гармонія на оповіді євангелістів Полікарпа Лейзера (Франкфурт, 1600) з бібліотеки Марковича. Умовно до цієї групи могли б бути віднесені літературно-перекладацькі обробки біблійних оповідей, т. зв. «парафрази». Тут це вже відомі з «великого» академічного зібрання парафрази на Новий Завіт Еразма Роттердамського в бібліотеці Устиновича та парафрази на Псалми шотландських поетів з зібрання Нащинського⁶⁵.

Найзначнішим же в приватних зібраннях є масив *коментарів* на Біблію, а також тексти з викладом *богословських засад герменевтики, екзегези та їх історії*. Загалом цей масив корелюється за структурою, сукупністю основних авторів та географією видань з «великим» академічним зібранням. Це свідчить про існування сталих тенденцій до органічного

⁶¹ Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 1. С. 549, 554–555, 558–559.

⁶² Див.: Там само. Отд. III. Т. 4. К., 1913. № LXXVIII. С. 445–446, 453.

⁶³ Див.: Там само. Отд. III. Т. 3. К., 1912. № LIV. С. 344, 351, 353.

⁶⁴ Див.: Там само. Отд. III. Т. 4. № LXXVI. С. 438–439, 440, 443.

⁶⁵ Див.: Там само. Отд. III. Т. 1. С. 543, 545, 546; Т. 3. № LIV. С. 344, 348, 349, 359; Т. 4. № LXXVIII. С. 447.

перебування саме в «європейському контексті», які, власне, і визначили можливість впливів та рецепцій у царині біблеїстичних студій.

Бачимо певну частину традиційних патристичних і середньовічних коментарів, переважно виданих за кордоном, часто латинською мовою: наприклад, Йоана Хризостома (Златоуста), Євсевія Памфіла (Кесарійського) (Кюльн, 1788). З московських видань бачимо «Бесіди» Йоана Златоуста. З ренесансних, реформаційних та новочасних коментарів визначимо твори Еразма Роттердамського, а також цілої низки вже знайомих нам авторів, як протестантських, так і католицьких: Мартіна Геєра, Метью Пула, Філіпа Фрідліба, Йогана Матіаса Геснера, Йоана (Яна) Кристофора Тарнувського, Йогана Георга Прітса, Емануеля Трімеллія, Огюста Кальме, Абрагама Калова, Родольфа Гестера з Цюріха, Павла Тоссануса, П'єра Данієля Гуєта, Конрада Дітеріха, Вольфганга Франца, Йогана Гюльсманна, Саломона Глассія, Себастіана Кастелліона, Йоахіма Ланге, Якоба Рамбаха та ін. З історико-екзегетичних та богословсько-герменевтичних творів, які є важливими з точки зору виявлення присутності та впливу тих чи інших герменевтичних традицій у київському богословському та власне біблеїстичному «просторі», тут помічаємо, наприклад, «історію інтерпретації священних книг» Георга Розенмюллера та вступ до викладу Нового Завіту Йогана Георга Прітса з бібліотеки Д. Устиновича; той самий твір лейпцігського видання 1757 р., а також книги з Галле: «священна герменевтика» Йоахіма Ланге 1733 р. та «настанови герменевтичні» Якоба Рамбаха 1752 р. серед книг Й. Марковича⁶⁶.

Богослужбова біблійна книжність: символізм присутності в літургійному просторі. Нарешті, дещо осібно розглянемо біблійну літературу, яка в кін. XVIII та на поч. XIX ст. належала до майна та до бібліотеки академічної конгрегаційної Благовіщенської церкви⁶⁷. Серед специфічних ознак, що відрізняють ці книги від власне бібліотечних, можна відзначити: кількісну перевагу православних богослужбових текстів (Євангелія, Псалтирі, Апостоли); їх відповідне оздоблення та церковнослов'янська мова; переважно московський та киево-печерський лаврський видрук.

Як вже зазначалося в попередньому підрозділі, ці видання вирізняє особливе символічне значення. Вони, по-перше, функціонували в Літургії, були безпосередніми знаряддями церковного священнодійства. По-друге, вони слугували символами церковної єдності та богослужбової спадкоємності, будучи, як правило, символічними пожертвами до конгрегаційної церкви відомих православних ієрархів, пов'язаних

⁶⁶ Див.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 1. С. 542, 543, 545, 547, 550; Т. 3. № LIV. С. 344, 345, 347, 349–351, 359.

⁶⁷ Описи див.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 1. № LXIX. С. 204–205, 209–210; Т. 4. № CXXIX. С. 687.

з Київською академією — митрополитів Стефана (Яворського), Тимофія (Щербацького), Йоасафа (Кроковського), єпископа Іларіона (Григоровича).

Це були не просто дарунки «на згадку» (хоча цього мотиву не варто виключати). Статус цих книг у літургійному дійстві дозволяє прирівнювати їх передачу в конгрегаційну церкву до аналогічної передачі богослужбового начиння (євхаристійна Чаша-потир та ін.). Така передача, здійснена архієреєм, символізує освячення храму, включення його до літургійного простору Помісної та Вселенської Церкви.

Символічними також були: дарування Євангелія, здійснене київським «бургмейстером» Тернавіотом⁶⁸ та кошти, вкладені в оздоблення службового Євангелія полтавським значковим товаришем Семеном Максимовичем. І дарунок магістратського чиновника Тернавіота, і вчинок полтавського міщанина, потомка козаків були закономірними. Як вже зазначалося, вони виявляли опіку міської громади над академічною конгрегацією та її церквою, наслідуючи старовинні «братські» та «ктиторські» традиції.

Розгляд богослужбової біблійної літератури як чинника становлення академічної біблістики в Києві видається не менш вмотивованим та доцільним, ніж розгляд біблійних видань, перекладів, допоміжної та коментаторської літератури. Це так, насамперед, з огляду на особливі герменевтичні процедури, властиві православної традиції, які акцентують саме на літургійному прочитанні та освоєнні тексту Святого Письма. Відповідно ж до цієї умови, склалася інтерпретативна традиція гомілетичного та морально-настановчого коментування богослужбових біблійних видань. Саме цей аспект біблійної екзегези, як показують уже попередні огляди освітньої біблієзнавчої практики в академії того часу, постійно був актуальним тут у повсякденній навчальній праці і прямо корелював з духовними й дидактичними цілями та завданнями⁶⁹.

Розглянуті джерела достатньо повно репрезентують богословський, освітній і науково-дослідницький потенціал Київської академії на кінець XVIII — початок XIX ст. В академічних бібліотечних фондах тоді складався кількісно і якісно доволі потужний масив біблійної та біблієстичної літератури. За своїми формальними ознаками він досить пов-

⁶⁸ Ймовірно, під солідним титулом «бургмейстера» виступав С. І. Тернавіот, вихованець КМА в 1770–1780 рр., який після закінчення академії служив у Київському магістраті в чині колезького секретаря; у 1818 р., після смерті дружини, став послушником Києво-Печерської Лаври. Див.: Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII стт. Енциклоп. видання. К.: Вид. дім «КМ академія», 2001. (далі: Києво-Могилянська академія в іменах...). С. 526–527.

⁶⁹ Так, загальним предметом для академічних класів богослів'я, філософії та риторики було гомілетичне тлумачення-«роз'яснення» недільних та святкових («апракосних») біблійних читань (Євангелій та Послань), а також регулярне практикування студентів у цих вправах; див., напр.: Титов Ф. Акты и документы... Отд. III. Т. 1. № XIX. С. 80; № XXXV. С. 133–134; № XCII. С. 362–362; № CII. С. 390–391; № CXXXVI. С. 653–654; Т. 3. № XIV. С. 134–135; № LXIII. С. 414, 429; № XCIX. С. 573, 626; Т. 4. № XLVII. С. 191, 216.

но охоплював історично сформоване коло богослужбового та позабогослужбового прочитання й освоєння Біблії. Тут представлені як видання текстів для літургійного застосування, так і різноманітна допоміжна й коментуюча література. Жанрова структура допоміжних та коментуючих джерел в основному відповідала структурі ісагогічних та екзегетичних дисциплін, що постала в новочасну добу внаслідок розвитку та взаємодії попередніх герменевтичних традицій, синтезу досвіду патристичної, середньовічної, ренесансної, реформаційної та постреформаційної (барокової) екзегези. Географія представлених і доступних на той час видань, а також персональний склад їх авторів і видавців засвідчує можливість найтіснішого залучення київського академічного середовища до загальноєвропейського культурного контексту — в усій складності його конфесійних, богословських, герменевтичних репрезентацій та тенденцій розвитку. На цьому тлі й повставали найпотужніші герменевтичні концепції та екзегетичні стратегії знакових представників «пізньої» могилянської традиції. Як побачимо в наступному підрозділі — у складній та суперечливій взаємодії всеєвропейського духовно-інтелектуального потенціалу та доволі визначених меж його застосування.

1.3. Київська академічна традиція XVIII — початку XIX ст. та європейська біблеїстика

У цьому підрозділі ще звернемося до герменевтичних концепцій та екзегетичних стратегій деяких видатних представників могилянської традиції XVIII — початку XIX століття. Проте спочатку подивимося, на якому культурному, ідейному та теоретичному тлі виголошувалися та реалізовувалися погляди могилянців у царині дослідження та викладання Святого Письма. Реконструкція загальноєвропейського контексту київської академічної біблеїстики могилянської доби потребує конкретнішої характеристики біблійних та біблеїстичних видань, відомих у Києві в XVII та в XVIII — початку XIX ст., з точки зору репрезентованих їх авторами культурних, конфесійних, герменевтичних традицій.

Питання жанрового та ідейного розмаїття творів європейської біблеїстики, доступних у Києво-Могилянській академії. Масив європейської біблійної та біблеїстичної книжності, як було показано в попередньому підрозділі, у сукупності основних жанрів відтворення та інтерпретації сакрального тексту був представлений у Київській академії ще з кінця XVIII — початку XIX ст., тобто напередодні постанови оновленої КДА, біблеїстична традиція якої і є основним об'єктом нашого дослідження. Огляд та аналіз цього масиву дає нам можливість визначити ще одну важливу її характеристику. А саме: відповідаючи на питання: «Якого роду коментаторська біблеїстична література була доступною для чи-